

Бранислав ОСТОЈИЋ /Никшић/

ЦРНОГОРСКИ КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКИ ИЗРАЗ У ПРОЦЕСУ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ ВУКОВА МОДЕЛА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА И ДАНАС

1. На почетку полустољећа када се дубље улазило у процес стандардизације књижевног језика на свим подручјима српско-хрватске језичке територије „стоји необичан докуменат: програм који је у тренутку свога настанка изгледао толико нестваран да га чак ни већина његових потписника није озбиљно схватила, а који је у току наредних пет деценија ипак био остварен у свом претежном делу.”¹ Био је то познати Бечки договор 1850. године.

Овај договор је позивао на заједничку стандардизацију у моменту када нигдје на просторима српско-хрватског језичког подручја није функционисао коначно изграђен језички стандард. И нигдје, ама баш нигдје, није било у цјелини остварено ниједно битно обиљежје стандардног језика. Систем је у свим социосрединама недовољно стабилизан, а функционална поливалентност језика је у заостајању.²

Хрватима се приговарало због кашњења у реализацији договора, а Србима, пошто екавска већина никада није прихватила ијекавицу, због непотпуног извршења његова.

2. Стандардизациони процеси у јужнословенским земљама српско-хрватског језичког подручја своју завршну фазу доживљавају крајем 19. вијека и на размеђи 19. и 20. вијека. Вуково реформаторско доба је

¹ П. Ивић, *Изабрани огледи II* (Из историје српскохрватског језика). — Промисла Ниш, 1991, 277.

² *Исто*, стр. 277-299.

и у Црној Гори, као и у другим областима српскохрватског говорног подручја, наметнуло проблем модернизације културе и језичког израза њеног књижевног језика. Његова борба за реформу књижевног језика, за реформу графије и ортографије и за фонетски принцип писања уздрмали су сву Војводину и Србију. Тамо су превирања и ломови. Тамо су главни Вукови противници. Ту су се рађали проблеми и отпори.

Петар II Петровић Његош уобличава и усмјерава свеукупна културна кретања. Стога су прилике у Црној Гори у сваком погледу, па и у култури далеко једноставније и јасније него другдје. Сав тај процес текао је кроз читаву другу половину 19. вијека много мирније, без неких озбиљних проблема и трзавица, што је размљиво с обзиром на прилике које су претходиле Вукову времену и пратиле га на овом простору, о чему нам јасно говоре следећи подаци:

3. а) Црногорском стандарднојезичком изразу тога времена није су били потребни никакви уступци. У Црној Гори није била потребна супституција језичке основице стандарда. Рускословенски, славеносерпски и народни елементи на овом терену нијесу били у међусобном сукобу о превласт. Ту су већ тада рускословенски и славеносерпски само таворили. Црквенословенски је ту много раније почео да клизи ка пропасти а народни језик да осваја просторе.

Књижевни језик у процесу стандардизације садржи много мање елемената црквеног језика него у Србији и Војводини. У Црној Гори одржан је континуитет са средњовјековним (народним) типом језика. Сви процеси у вези са језичком проблематиком у Црној Гори текли су спонтано и тихо. Вукова борба за књижевни језик, за реформу графије и правописа као и догађаји у вези са усвајањем књижевног језика нијесу имали противника на црногорском говорном подручју, тако да се борба за реформу језика и писма и није вршила на том рејону.

Књижевни језик и Вукова реформа прихваћени су у њој без икаквог отпора као природан и завршан чин једног процеса који је већ ту имао у историјскојезичком континуитету дубоке и простонародне коријене и плодно тло, што је имало, с друге стране, великог удјела и значаја за побједу Вукових начела на српскохрватском језичком подручју.

б) Проблем стандардизације на овом тлу с обзиром на однос према дијалекатској бази знатно је друкчији него у другим крајевима српскохрватског језичког подручја. Половину данашње Црне Горе прекрива најпрогресивнији дио штокавског дијалекта, говорна зона на чијим је основама изграђен новоштокавски фолклорни коине, који је Вук у оба

случаја — и као дијалекат и као књижевнојезичко остварење, узео у основицу књижевног језика.

Други дио данашње Црне Горе припада старијим штокавским говорима, али се и на том подручју, као на оном првом, стварала народна књижевност, његовала лијепа усмена ријеч, која није знала за међе и границе.

в) Дакле, црногорско говорно подручје је на једном и другом говорном типу његовало изванредан језик народних умотворина, који је такође ушао у Вукову основицу књижевног језика, без обзира на то што није увијек био језик писане књижевности, али наш књижевни језик преко тога и таквога језика добијао је народну основицу. Уосталом, језик фолклорне књижевности ушао је у темеље нашега књижевног језика.³ А то и због тога што је на обликовање говорног и писаног израза утицала популарна усмена и писана народна књижевност, као и омиљени умјетнички књижевни мотиви који су кружили по народу.⁴ Такав језик фолклорне традиције у Црној Гори у наведеним условима морао је показивати наддијалекатске особине, што значи да је био донекле граматички регулисан, семантички врло гибак и са богатим синтаксичким односима народних говора, лексичким богатством и свим оним што језику даје стандардолошки карактер — одговарао је углавном Вукову моелу књижевног језика.⁵ А Вуков језик је језик народне књижевности — језик једне врло развијене књижевности, књижевности која је муњевито освојила Европу и постала позната и призната у њој.

Супериорност те књижевности за свакога ко иоле познаје наше прилике у то вријеме мора бити ван сваке сумње.

Језички израз народног стваралаштва имао је све предуслове и квалитете једног стандардног књижевног језика, какви се нијесу могли приписати, на примјер, славеносерпском књижевном језику тадашње умјетничке књижевности у Србији и Војводини. Сасвим је онда разумљиво што је Вук са својим принципима и реформом у Црној Гори безрезервно прихваћен.

³ Д. Брозовић, *Стандардни језик*, Загреб, 1970, 85-119, X. Куна, *Књижевне новине у релацији према предстандардним идиомима у стандардном језику*. - Књижевни језик, 1-2, Сарајево 1976. 9-20.

⁴ И. Грицкат, *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српскословенским споменицима*. — Београд 1972, 19.

⁵ Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*. — ЦАНУ Титоград 1978.

г) Што се тиче умјетничке литературе и језика у њој, може се слободно рећи да је она тада у Црној Гори била у скромним зачецима својим, али не и безначајна. Но сигурно је да се модел књижевног језика са фолклорном базом у Црној Гори почео изграђивати прије појаве Вука Карацића. Петар I Петровић, на примјер, вјешто се користио особеностима језика народне књижевности, и то, прије свега, језиком поезије којих није било у изразима свакодневне језичке комуникације, писане и говорене. Петар I је имао изграђен модел књижевног језика који се у основи не разликује од књижевног језика Вукова и Његошева.⁶ Сва своја остварења литерарног и оног другог карактера, посебно посланице, писао је језиком који је заиста представљао оригиналан узорак наше прозе почетком прошлог вијека.

У 19. вијеку Црна Гора има генијалног Његоша, па затим у другој половини 19 вијека значајне писце као што су Стефан Митров Љубиша и Марко Миљанов, а потом и низ врло корисних стваралаца у црногорској приповједачкој прози све до 1912 године.⁷

Љубиша се и поред настојања да остане у границама свога говорног идиома укључује својим језиком у вуковски модел књижевног језика последњих деценија прошлога вијека. Марко Миљанов се, међутим, језички чврсто ослонио на свој локални идиом чиме се несвјесно везао за Вуков став о књижевном језику у почетној фази његова рада да сваки писац треба да пише својим дијалектом.. У остварењима осталих приповједача среће се такође народни језик изразито фолклорно обојен.⁸

4. Продукт стандардизације оствариван је постепено. Иновације су се појављивале у новим часописима и листовима као посебном књижевнојезичком функционалном стилу.

Када се шездесетих година 19. в. покреће годишњак „Орлић” Вукова језичка реформа у многоме је и нормативно била довршена, а Вукова побједа више није била спорна.

У Годишњаку се прихватају норме стандардног језика у којему се још увијек укрштају Вукови реформски ставови са језиком средине, посебно оних језичких црта које су привлачиле и тридесетих година часопис „Грлицу” и Димитрија Милаковића, писца прве граматике у Цр-

⁶ Б. Остојић, *Језик Петра I Петровића*. — ЦАНУ, Титоград 1976.

⁷ Чедо Вуковић, *Црногорска приповједачка проза од Његоша до 1912. г.* — Титоград 1973.

⁸ Б. Остојић, *Развој књижевног језика у Црној Гори и Вукова језичка реформа*. — НСС у Вукове дане, Београд 1996, XXV/2, стр. 145-150.

ној Гори. Часопис је уствари вјерна копија књижевнојезичких прилика у администрацији црногорског Сената и цјелокупног тадашњег црногорског државног апарата, школске администрације, документације и писане ријечи у Црној Гори.

Дијалекатске особине праћене у развојној линији од првог до последњег документа црногорског Сената јасно се диференцирају. У оним каснијим документима многе од њих су биле у току развоја или су се налазиле пред завршном фазом фонетско-морфолошке уобличености, док их је један дио у повлачењу из језичког стандарда.

Иако књижевни језик у Црној Гори шездесетих година карактерише постепено ишчезавање локалних језичких црта, као маргиналних у језичком понашању резервисаних за сфере интимне комуникације, ипак је још увијек дјелимично присутно одступање од Вукове језичке норме. Неке особине црногорских говора показује тенденцију да уђу у стандардне оквире. Према њима се испољава толерантан однос. Поштовао се аутентичан израз сарадника што је посебно наглашено код црквеног великодостојника и европски за оно вријеме образованог интелектуалца Нићифора Дучића, Даничићева ђака, приређивача и сарадника „Орлића”. Он, на примјер, употребљава наставак *–ах* (*по пољах*); облике дијалекатског јотовања (*ћерати*, *ћевојка*), које је Вук напустио 1839. г.; облике тврде промјене замјеничко-придјевске деklinације (*нашијерх*, *тијех*), док код главних уредника и већине сарадника, тога нема.

У употреби су оба писма, у примјени је етимолошки правопис уз незнатне примјене фонетског правописа. Иначе, ово вријеме у Црној Гори карактерише герчевита борба против Вукова фонетског правописа, а „Орлић” ће остати забиљежен у историји српскохрватског језика у Црној Гори као последња књига штампана старим правописом.⁹

У Црној Гори је званично и декларативно била прихваћена реформа правописа у настави цетињске основне школе (1836). Примјетна је потпуна пobjеда Вукове правописне концепције Све мање је одступања од утврђене норме. Примјењује се фонетски правопис; из језика су отклонене фонетско-морфолошке особености домаћег произношенија; примјењује се Вуково правило ијекавског наречја; израз је увијек лексички чист, а у прилозима хрватских писаца очуван је аутентичан израз, док су на другој страни доношени текстови и на екавском изговору.

⁹ Б. Остојић, *Развој књижевног језика у Црној Гори и Вукова језичка реформа*. — НСС у Вукове дане, Београд 1996, 25 2, стр. 151-152.

5. Питање нормe српскохрватског језика покренуто на цетињу шездесетих година присутно је и седмдесетих година 19. вијека. На линији Нићифора Дучића био је тих година Лазар Томановић, један од уредника црногорских публикација, а у том правцу најдаље је отишао Ђуро Шпадијер, цетињски учитељ, који је поменуе црногорске језичке особености кодификовао као нормативне у *Српској граматизи за III и IV разред основне школе (1900)* неусклађеној са годину дана раније публикованом великом нормативном граматиком Т. Маретића, која је била утемељена на Вук-Даничићевој језичкој грађи и која је одиграла важну улогу у коначном дотјеривању српскохрватског стандардног језика. Па и поред тога, седмдесетих година 19. вијека црногорска писана ријеч, посебно први црногорски лист „Црногорац” и часопис „Црногорка”, карактерише тежња у примјени Вукове језичке нормe, а већ осмдесетих година примјећује се велики напредак у примјени Вук-Даничићеве језичке нормe.

Историјски развој језичког стандарда у Црној Гори ишао је у правцу отклањања многострукости. Постепено се уобличавао врло кохерентан и чврст граматички и синтаксички систем, који није у свим појединостима идентичан са савременим стандардом, али и данас дјелује живо и блиставо. Колебања која су била актуелна у првим фазама стандардизације, у часопису 30-их година, па дјелимично и оних 60-их, већ су сада превазиђена. Рађа се изражајни књижевни језик који није пуки пренос штокавског народног дијалекта. Слиједећи нормалан пут развоја и кодификације, никад није доживио раскид са својом дијалекатском основицом. Развија све одлике гипког и стабилног средства јавне и културне комуникације. Пут од сирове дијалекатске грађе до књижевног језика на народној основици није ни једноставан ни лак. То је пут стандардизације и стабилизације.

У последњој деценији 19. вијека наступа период диференцијације стилова нашег књижевног језика и он је уствари тек тада, како рече проф. Р. Бошковић, пред својом стабилизацијом и нормализовањем, пред својим формирањем.¹⁰

6. Иначе у Црној Гори се у другој половини 19. в. поклања изузетна пажња лексици народних говора, тако да црногорски књижевнојезички израз није остао ни без речника, а црногорска језичка стварност се показала као својеврсна ризница ријечи при формирању лексичког

¹⁰ Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*. — ЦАНУ, Титоград 1978.

фонда српскохрватског стандардног језика. Врши се допуна Вукова Рјечника из 1852. г. ријечима које се употребљавају с великом фреквенцијом и особина су српског књижевног језика, као и ријечима које су такође у живој народној употреби али их не узимају као особину књижевног језика — остављају их као лексичке јединице дијалекатског карактера. У оба случаја ради се, дакле, о збиркама ријечи које су диференцијалног карактера у односу на Вуков Рјечник.

7. Знатна пажња се поклања и његовању културе говора и начину борбе за чистоћу народног језика. Подстичу се књижевни и културни кругови да његују народни језик у књижевности, да се боре против утицаја страних ријечи које кваре и удаљавају језик од народа. С. Матавуљ је, на примјер, приредио списак ријечи којима нема мјеста у стандардном српскохрватском језику са захтјевом да се на њихово мјесто врате народне ријечи. Неки аутори се критички осврћу на поступке који угрожавају речник народног језика, али се не супротстављају ни укључивању тог истог језика у међународну цивилизацију. Попут Вука, ни аутори у оваквим прилозима нијесу за потпуно истребљење туђих ријечи из нашег књижевног језика.¹¹

Очигледно да се књижевни језик у Црној Гори у процесу стандардизације у другој половини 19. в. борио за језгровиту и колоритну ријеч, која чини један мост више ка модернизацији књижевног језика, из којег је непотребне стране ријечи уклонио сам Вук, док је елиминацију других донио каснији развој.

8. Процеси активне и свјесне језичке стандардизације врше се управо појавом првих часописа у Црној Гори, који могу бити и сублимација граматичког и лексичког мишљења тога времена. За ово вријеме урађено је у Црној Гори доста у области проучавања језика. Прикупљена је лексика и објављене су збирке ријечи, покушало се израдом митолошког речника, рађени су језички приручници, граматике и правописни савјетници — све оно што прати нормирање језика.

Ствари су дозреле. Црногорски стандарднојезички израз 19. в. се нормативно у основи једначи са нормативним изразом других крајева српско-хрватског језичког подручја, те тиме продужава пут мирном развоју књижевне ријечи у Црној Гори до заједничког циља коме су

¹¹ Д. Гортан-Премк, *Српскохрватска лексикографија 19. в. (преглед лексикографских концепција)*, Наш језик XXXVI/1-2, 146.

тежили и остали народи српско-хрватског језичког подручја. Пут у модерна времена у Црној Гори је пробијен. До почетка 20. в. српскохрватски језик у својим основним категоријама био је нормиран и широко прихваћен као заједнички стандард на цијелом српско-хрватском језичком подручју.

Достигнута је потпуна стандардизација, успостављена еластична стабилност, брига о норми је интензивнија. Са изграђеним ликом Вукова модела, књижевни језик из 19. в. прешао је у 20. вијек.

9. а) Цјелину развоја црногорског књижевнојезичког израза у 20. стољећу тешко је дати у кратком тексту. У овом случају остаје да се само скрене пажња на неке важније карактеристичне црте његова развоја не улазећи у скорошње конфликте лингвиста и растакање српско-хрватског језика.

Брзим темпом се у Црној Гори развија школство, развијају се и неке привредне дјелатности, а прије свега отварају се различите институције науке и културе. Прекида се вјековна стагнација и заостајање. Са развојем цивилизације и културе богати се појмовни свијет. А према томе и речник. Двадесето стољеће је црногорском књижевнојезичком изразу најдалекосежније промјене донијело баш у лексици, и то у квантитативном и у квалитативном погледу. Појачан је у Црној Гори ослонац на дијалекатску лексику, па затим — позајмљивање из страних језика изгледа да је у црногорском књижевнојезичком изразу израженије. Развој лексике одређен је, дакле, новом и другачијом социолошком ситуацијом, промијењеним начином живота и привређивања. Такав брзи и особен начин развоја везан је за појмовни свијет, а он се природно, одразио и на лексици.

Промјене у граматичком систему су далеко мање него у лексици. Нотираћемо само неке, данас диференцијалне, црте црногорског књижевнојезичког израза у односу на заједнички језички стандард српског језика. То су: а) сужавање употребе инфинитива и ширење супинских форми, б) Ширење употребе аориста и имперфекта за разлику од српског језичког стандарда, гдје је присутно упрошћавање система претериталних глаголских облика, в) Ширење футурских глаголских форми за будућност, г) И још једна веома упадљива појава. У Србији је, на примјер, напуштена ијекавица, у Републици Српској је остала и данас чврсто везана за вуковски тип. У Црној Гори ијекавица је као аутохтона напустила основе првобитне Вукове ијекавице. Црно-

горска стандардна ијекавица је у сталном развоју, изградњи и процесу усавршавања.

Дакле, развој средстава за масовну комуникацију у центрима српског језичког подручја унио је и регионалне језичке особености. Иако је граматички систем остао исти или са малим разликама, извјесни лексички елементи су различити. Разлике су посебно наглашене у ортоепији, акцентуацији и неким синтаксичким особеностима.

б) Још при утврђивању стандардне норме у Вуково вријеме неке разлике су остале, што је сасвим нормално. То су разлике које су историјски настале, али које нијесу биле ни такве, ни толике да су најмање ометале комуникацију. Оне су у наше вријеме дефинисане као особености везане за књижевнојезичке изразе. Данас разлике саме по себи не би требало бити узрок било каквих неспоразума да није политичких, националних и других неспоразума, да није друштвених криза, па се у први план почињу каткада истицати у екстремистичким круговима језичке разлике као националне одлике, као особине које потврђују национални идентитет. Оне стварно не би могле бити разлог неспоразума да је више културе у односима, више толерантности. Ти су неспоразуми у Црној Гори више дошли до изражаја након познатог разбијања лингвистички једног језика на политички неколика језика. Након тога изгледа да је још мање жеље него у претходним годинама да се језичка политика у српском језику усмјери у заједнички колосјек. Не, разумије се, да се инсистира на унификацији разлика, већ да се не стварају друге разлике, да се не увећавају, да се вјештачким нормирањем регионалних разлика не ставља брана слободној употреби језика на цијелој територији српског језичког подручја. Аргументи за лингвистичко разбијање српског језика су научно неодрживи, као што су неодрживи и аргументи који би историјски настале разлике жељели избрисати. Питање имена језика је посебно питање или, како рече Р. Бугарски: „Језици, као и људи, могу да имају више од једног имена. А — опет, као и људи — исто име може да носи и више језика.”¹²

Основна функција језика је прије свега да обезбиједи међуљудско споразумијевање, што у крајњој линији значи — једноставно разумије-

¹² Р. Бугарски, *Језик у друштвеној кризи*, Београд, 1997, 17, О називу језика, о појмовима: стандардни језик, језик и дијасистем, о дијалекатској основи стандардног језика, о односу системске лингвистике и соцолилингвистике и сл. — исп. Сњежана Кордић, *Коментар дискусије о називу јерзика*, Република 3-4, Загреб 2002, 237-252.

вање. Ако се ова чињеница прихвати и искључи из контекста различитих других интереса, онда постојање истог језика под једним или другим именом не само за два, него и за више народа може бити само позитиван чинилац.

Branislav OSTOJIĆ

THE MONTENEGRIN IDIOM OF LITERARY LANGUAGE DURING
STANDARDIZATION OF THE VUKOVIAN MODEL AND TODAY

Summary

The paper is examining the development of the Montenegrin literary language idiom and the process of standardization of language until the final phase in the period of transition between 19th 20th centuries. Author is defining the differences between the Montenegrin idiom and the Vuk Karadžić's model of literary language. He is concentrating on the grammatical system, which remained the same with some more expressed differences in the lexical system, in the orthoepy, in the system of accentuation and in some of syntactic features.